

KS. TOMASZ BŁASZCZYK

WYDZIAŁ TEOLOGII KATOLICKIEJ UNIwersytetu WROCLAWSKIEGO A SPRAWA ANTONIEGO THEINERA JAKO PRZYWÓDCY ŚLĄSKICH NEOLOGÓW

Uniwersytet Wrocławski na początku XIX w. był pod przemożnym wpływem oświecenia. Jego ideami przepojeni zostali wrocławscy studenci, a tym samym późniejsi duchowni i urzędnicy.

Oświecenie przeciwstawiało się wszelkim autorytetom i tradycji, a broniło wolności i praw człowieka. W badaniach naukowych zachęcało do stosowania metod empirycznych, zaś do rozstrzygania spraw dochodziło się przez użycie rozumu¹. W okresie tym propagowano idee samozbawienia człowieka. Miały one służyć obaleniu religii objawionej². Oświecenie, spokrewnione z racjonalizmem, doprowadziło do spłycenia życia religijnego oraz do rozluźnienia formy nabożeństw w Kościele, a samą religię zastąpiło etyką³.

W szerzeniu tych oświeceniowych idei wielki wpływ wywierali przede wszystkim profesorowie uniwersyteccy, którzy bądź to przez bezpośredni kontakt ze światem nauki, bądź też przez poszerzanie swoich zainteresowań, zetknęli się z nowymi prądami, jakie w tym czasie pojawiły się w nauce. Rozkwit racjonalizmu i oświecenia na Śląsku nastąpił poprzez działalność Tadeusza Antoniego DERESERA, który dał się poznać jako czołowy przedstawiciel tego kierunku myślowego. Wszyscy jego słuchacze byli zarażeni jego duchem. Wywierał na nich ogromny wpływ⁴. Do jego uczniów należeli: Józef NEUKIRCH, późniejszy dziekan katedralny i generalny wika-

¹ G. O'COLLINS, E.G. FARRUGIA, *Zwięzły słownik teologiczny*, Kraków 1993, s. 176.

² R. BENDEL, *Reformen der Seelsorge im Zeichen der Aufklärung*, ASKG 53 (1995), s. 191–208.

³ H. HOFFMANN, *Anton Theiner. Ein Beitrag zur schlesischen Kirchengeschichte in der ersten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts*, ASKG 9 (1951), s. 77.

⁴ E. HEGEL, *Deresers Berufungen nach Preußen und seine Wirksamkeit in Breslau. Ein Beitrag zur Geschichte der katholischen Aufklärung und des theologischen Unterrichts in Deutschland*, ASKG10 (1952), s. 216–217.

riusz⁵, Józef SAUER, który przez długie lata pełnił obowiązki rektora alumnatu wrocławskiego⁶, oraz Antoni THEINER, przywódca śląskich neologów⁷

Jan Antoni Theiner urodził się 5 grudnia 1799 r. we Wrocławiu. Wywodził się ze środowiska rzemieślniczego⁸. Jego ojciec, który był szewcem, przybył do Wrocławia z Moraw. Rodzina Theinerów wiodła biedny tryb życia, ale za to pobożny. Surowość wychowania, jakiemu poddane były dzieci, miała się przyczynić do egzekwowania posłuszeństwa, porządku i pilności w nauce. Fakt, że obaj bracia: Antoni i Augustyn byli uzdolnieni i rokowali na przyszłość nadzieje, spowodował, że rodzice, mimo braków finansowych, dokładali wszelkich starań, by ich synowie mogli kontynuować naukę.

Antoni Theiner pierwsze nauki pobierał w szkole katedralnej⁹, której kierownikiem był Daniel KRÜGER. Następnie w latach 1811–1818, dzięki stypendium kościelnemu, uczęszczał do gimnazjum Św. Macieja, którego rektorem był Jan Nepomucen KOEHLER¹⁰. Cieszył się on wielkim zaufaniem obu braci. W dalszym ciągu wspierany stypendium kościelnym, Antoni w 1818 r. podjął studia teologiczne na uniwersytecie we Wrocławiu. Podczas studiów uniwersyteckich oznaczał się pilnością, zamiłowaniem do ksiąg oraz znacznym postępem w naukach¹¹

Celem nauki języków orientalnych uczęszczał na wykłady profesorów fakultetu ewangelickiego¹². Naukę języka syryjskiego i chaldejskiego pobierał u profesora zwyczajnego Grzegorza Henryka BEMSTEINA, który był także twórcą studium sanskrytu we Wrocławiu¹³. Języka arabskiego uczył się u profesorów nadzwyczajnych: Augusta Gottfryda SCHIRMERA oraz Maksymiliana HABICHTA. Uczęszczał także na wykłady profesora zwyczajnego Henryka Teodora MIDDELDORPFA, którego przedmiotem nauczania były języki orientalne oraz egzegeza Starego Testamentu¹⁴. Uczestnicząc w wykładach Henryka Middeldorffa, szczególnie interesował się jego egzegezą ksiąg: Hioba i Izajasza¹⁵

⁵ J. NEGWER, *Geschichte des Breslauer Domkapitels im Rahmen der Diözesangeschichte vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zum Ende Zweiten Weltkrieges*, Hildesheim 1964, s. 282.

⁶ H. HOFFMANN, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats. Ein Beitrag zur Geisichichte der Priesterbildung in Schlesien*, Breslau 1935, s. 165–186.

⁷ J. PATER, *Z dziejów wrocławskiego Kościoła*, Wrocław 1997, s. 77.

⁸ BENDEL, *dz. cyt.*, s. 196.

⁹ HOFFMANN, *Anton Theiner*, s. 80.

¹⁰ F. HASSE, *Festschrift zur Hunderjahrfeier der Universität Breslau. Die schriftstellerische Tätigkeit der Breslauer theologischen Fakultäten von 1811 bis 1911*, Breslau 1911, s. 51.

¹¹ W. URBAN, *Leopold hr. Sednicki księżę biskup wrocławski 1836–1840 na tle dziejów Kościoła na Śląsku w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 1955, s. 113.

¹² HOFFMANN, *Anton Theiner*, s. 84.

¹³ M. PATER, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego do roku 1918*, Wrocław 1997, s. 156.

¹⁴ *Tamże*, s. 105.

¹⁵ HOFFMANN, *Anton Theiner*, s. 84.

Jako gorliwy słuchacz wykładów Tadeusza Antoniego Deresera ukształtował w sobie obraz niezależnego katolicyzmu. Będąc na drugim roku studiów podjął decyzję poświęcenia się studiom filozoficznym. Jej celem miało być zdobycie świadomości niektórych niedogodności w Kościele¹⁶. Zgłaszając swą decyzję dziekanowi wydziału, Marcinowi PELCE, został od tego zamiaru odwiedziony.

Antoni Theiner w swoim życiu studenckim wiele zawdzięczał Antoniemu Dereserowi. Będąc pod wrażeniem jego głębokiej erudycji i wykształcenia naukowego, został członkiem seminarium teologicznego, którego celem było wprowadzenie studentów do samodzielnych badań naukowych oraz wspieranie ich teologicznego wykształcenia przez ukierunkowane ćwiczenia. Zadaniem członków seminarium teologicznego było sporządzanie pisemnych prac konkursowych, celem sprawdzenia ich osiągnięć w nauce. Najlepsze z nich były przesyłane do ministerstwa i odpowiednio nagradzane¹⁷. Oznaczając się pilnością i postępami w pracy naukowej, Theiner wypełnił zobowiązania członka seminarium, przedstawiając konkursową pracę¹⁸. Jego rozprawa naukowa *Descriptio codicis manu-scripti, qui versionem Pentateuchi arabicam continet, asservati in bibliotheca universitatis Vratislaviensis, ac nondum editi, cum speciminibus versionis arabicae*¹⁹ miała być dowodem potwierdzającym znajomość języków orientalnych i stała się podstawą do uzyskania doktoratu.

W zdobywaniu wiedzy przydatną okazała się posada asystenta w bibliotece uniwersyteckiej. Antoni mógł tutaj bez przeszkód dowolnie korzystać z opracowań naukowych, które rozwijały jego naukową wiedzę. Ponieważ liczba korzystających z biblioteki uniwersyteckiej stale rosła, naczelny bibliotekarz, Jan SCHNEIDER, zaproponował przyjęcie dwóch pomocników spośród studentów. Jednym z nich był Antoni Theiner. Cieszył się on wielkim uznaniem u ówczesnego naczelnego bibliotekarza do tego stopnia, że był przez niego polecony ministrowi na stanowisko kustosza. W ostateczności propozycja ta nie znalazła swego zastosowania²⁰.

22 grudnia 1822 r. Antoni Theiner uzyskał z rąk biskupa Emanuela von SCHIMONSKY'EGO święcenia subdiakonatu, a 22 lutego 1823 r. święcenia diakonatu, by 15 marca 1823 r. otrzymać święcenia kapłańskie²¹. Po zdaniu rygorozum z wynikiem

¹⁶ Tamże.

¹⁷ B. NADBYL, *Chronic und statistic der Königlichen Universität zu Breslau*, Breslau 1861, s. 55; J. NIKEL, *Die katholisch-theologische Fakultät*, w: G. KAUFMANN (red.), *Festschrift zur Feier des hundertjährigen Bestehens der Universität Breslau. Herausgegeben im Auftrage von Rektor und Senat*, t. II, Breslau 1911, s. 163.

¹⁸ HOFFMANN, *Anton Theiner*, s. 85.

¹⁹ HAASE, *Festschrift*, s. 139.

²⁰ F. MILKAU, *Die Königliche und Universitäts-Bibliothek*, w: KAUFMANN (red.), *Festschrift*, s. 584, 591.

²¹ AAW, *Vita, Mores et studia Alumnorum*, sygn. II C 6.

*maxima cum laude*²² oraz po przeprowadzeniu publicznej dysputy został 15 maja 1823 r., na podstawie dostarczonej rozprawy naukowej, mianowany doktorem teologii. Promotorem jego dysertacji naukowej był Tadeusz Antoni Dereser²³. Promocja doktorska Antoniego Theinera była pierwszą, która odbyła się zgodnie z wymogami prawa uniwersyteckiego w ścisłym tego słowa znaczeniu²⁴. Za namową swoich protektorów przedstawił swój doktorat ministrowi ds. Kultu i Publicznego Nauczania, celem uzyskania posady uniwersyteckiej. W związku z tym, że nie otrzymał stosownej propozycji, jako wikariusz kontynuował pracę duszpasterską w Sobótce, a następnie w Legnicy²⁵. Jego pierwsi proboszczowie wprowadzili w swoich parafiach nowe formy sprawowania ceremonii kościelnych, używając przy tym języka ojczystego. Fakt ten spotkał się z gorącym uznaniem ze strony młodego kapłana²⁶.

W związku z licznymi i istotnymi zmianami, jakie w tym czasie miały miejsce na Wydziale Teologii Katolickiej, przed Antonim Theinerem otworzyła się szansa pracy dydaktycznej na uniwersytecie. Po odejściu Karola HAASE i Marcina PEŁKI na wakujące katedry fakultet zaproponował ministerstwu dziewięciu kandydatów. Byli nimi dawni studenci wrocławskiej wszechnicy, którzy uzyskali wyróżnienie w dziedzinie prac naukowych, bądź też byli członkami seminarium teologii katolickiej i dali się poznać jako pilni i rokujący na przyszłość nadzieję naukowcy. Wśród nich znalazł się Antoni Theiner, który wraz z Augustem HÜBNEREM i Antonim FRENZLEM był poważnym kandydatem brany pod uwagę przez kuratora NEUMANNA i Ministerstwo ds. Kultu i Publicznego Nauczania. Minister Karol ALTENSTEIN wyraził swą aprobatę na mianowanie Antoniego Theinera profesorem nadzwyczajnym Wydziału Teologii Katolickiej z uposażeniem 500 talarów rocznie. Równocześnie poprosił biskupa wrocławskiego, zgodnie z wymogami „regulaminów wydziałowych”, o wydanie opinii na temat jego wiarygodności i kapłańskiego postępowania. Biskup Emanuel von Schimonsky nie wniósł żadnych zastrzeżeń odnośnie kandydatury Antoniego Theinera, przychylając się do jego nominacji. W związku z tym został on, 2 sierpnia 1824 r., powołany na stanowisko profesora nadzwyczajnego²⁷. Tym samym spoczywał na nim obowiązek habilitowania się poprzez obronę rozprawy naukowej. Powinność ta wynikała z uchwał statutowych²⁸ i regulaminów wydziałowych²⁹. Antoni Theiner, pragnąc dokonać szybkiej habilitacji, przedstawił

²² AUWr., *Promotionsbuch, 10.07.1835 – 20.07.1908*, sygn. TK 49.

²³ AUWr., *Acten betreffend die Doctorpromotionen, 1812–1857*, sygn. TK 51, s. 25.

²⁴ NIKEL, *art. cyt.*, s. 161.

²⁵ M. MARSCHALL, *Geschichte des Bistums Breslau*, Stuttgart 1980, s. 124.

²⁶ HOFFMANN, *Anton Theiner*, s. 90–91.

²⁷ TENZE, *Theiner Johann Anton*, LThK 10, Freiburg 1965, kol. 15.

²⁸ AUWr., *Statuten der Universitaet zu Breslau, 21 II 1816*, sygn. S 133, Rozdział 8: §5.

²⁹ AUWr., *Reglement für die Katholisch-Theologische Facultaet der Koeniglichen Universitaet zu Breslau*, sygn. TK 8, Rozdział 3: §14.

wydziałowi swoją rozprawę *De jure statuendi impedimenta matrimonium dirimentia*, która spotkała się z ostrą krytyką biskupa, a także z zarzutami fakultetu. Jednym z głównych zarzutów, jakie fakultet przedstawił Antoniemu Theinerowi, było stwierdzenie, że trzy tezy zawarte w jego dysertacji uwzględniały stanowisko febroniańsko-józefińskie reprezentowane przez ówczesnych prawników. 30 grudnia 1824 r. miała miejsce obrona pracy habilitacyjnej Antoniego Theinera, której przysłuchiwał się sam kurator Neumann³⁰

Antoni Theiner swoją działalność uniwersytecką rozpoczął w semestrze zimowym 1824 r. wykładami z prawa kościelnego. Ponadto prowadził wykłady z teologii pastoralnej, egzegezy Starego i Nowego Testamentu oraz archeologii chrześcijańskiej³¹. Od 1825 r., prowadząc wykłady z egzegezy Starego Testamentu, zajmował się wprowadzeniem do niego oraz wyjaśniał niektóre księgi, w tym: Sędziów, Amosa, Joela, Nahuma, Habakuka oraz Hioba³². Sporadycznie przydzielano mu wykłady z egzegezy Nowego Testamentu, gdzie wyjaśniał Ewangelie św. Mateusza, Marka i Łukasza oraz niektóre księgi dydaktyczne³³. W semestrze zimowym 1827 r. wykładał archeologię chrześcijańską, a w semestrze letnim 1829 r. teologię średniowiecza³⁴.

Swoje wykłady z prawa kościelnego Antoni Theiner prowadził w oparciu o podręcznik Jerzego RECHBERGERA. Sam autor był zwolennikiem józefinizmu, mimo iż w Linzu był kanclerzem biskupim. Jego podręcznik, będący zręczną redakcją zarządzeń królewsko-cesarskich, będących wówczas w mocy w odniesieniu do państwa i Kościoła, nie wnosił żadnych wątpliwości, co do słuszności panującego w Austrii systemu. Tym samym jego podręcznik znalazł się w 1820 r. na indeksie ksiąg zakazanych³⁵

Teologię pastoralną Antoni Theiner wykładał według podręcznika Andrzeja REICHENBERGERA³⁶, który był profesorem teologii pastoralnej w Wiedniu. Jego podręcznik zawierał, jako obowiązujące normy, wszystkie liturgiczne przepisy cesarza Józefa II. Zatem wszystkie wykłady Antoniego Theinera odnoszące się do prawa kanonicznego i teologii pastoralnej opierały się na myślach gallikańskich i józefińskich³⁷.

Z końcem zimowego semestru 1826/27 Antoni Theiner zmuszony był do zrezygnowania z prowadzenia wykładów z prawa kanonicznego. Powodem opuszczenia katedry prawa kanonicznego były skargi studentów na treść jego wykładów,

³⁰ HOFFMANN, *Anton Theiner*, s. 97.

³¹ MARSCHALL, *dz. cyt.*, s. 124.

³² AUWR., *Lectionsverzeichnisse, 1821 – 22.07.1897*, sygn. TK 67, s. 4, 25, 37, 42, 53; *Index Lectionum in Universitate Litterarum Vratislaviensi, 1830*, sygn. S 59, s. 9.

³³ AUWR., *Lectionsverzeichnisse*, s. 42; *Index Lectionum*, s. 9.

³⁴ NIKEL, *art. cyt.*, s. 143.

³⁵ HOFFMANN, *Anton Theiner*, s. 101–102.

³⁶ AUWR., *Lectionsverzeichnisse*, s. 25.

³⁷ MARSCHALL, *dz. cyt.*, s. 124.

które były wrogie Kościołowi. Najwięcej zastrzeżeń budziły wykłady na temat celibatu duchownych, nacechowane antykościelnym nastawieniem i wyrażały raczej poglądy prowadzącego profesora, niż rzeczowy naukowy osąd.

Latem 1826 r. ukazało się dzieło anonimowego autora *Die Katholische Kirche Schlesiens, dargestellt von einem katholischen Geistlichen*, które dało początek katolickiemu ruchowi reformatorskiemu na Śląsku i odbiło się szerokim echem w całych Niemczech³⁸ Wrocławskie środowisko naukowe wraz z biskupami przeświadczone było, że autorem tego anonimowego dzieła mógł być tylko profesor uniwersytecki Antoni Theiner. On sam przyznał się do swojej książki dziewiętnaście lat później³⁹ Dzieło to nie miało znamion naukowości. Brak naukowej metody spowodował, że historyczne argumenty mieszały się z subiektywnymi osądami i przypadkowymi obserwacjami życia kościelnego⁴⁰

Antoni Theiner zawarł w swym dziele daleko idące życzenia, które skupił wokół tematów: hierarchii kościelnej, liturgii i celibatu⁴¹. Odnośnie liturgii domagał się używania języka niemieckiego w nabożeństwach, usunięcia zbędnych i przestarzałych ksiąg do modlitwy i nabożeństw, reformy mszału i sakramentów, zniesienia błogosławieństw, pielgrzymek, bractw religijnych, odpustów, czci świętych i litanii⁴². Sprzeciwiał się również autorytetowi Stolicy Apostolskiej i kościelnej hierarchii, usiłując poddać Kościół władzy świeckiej⁴³. Jego postulatem był także powrót do pierwszych wieków chrześcijaństwa w celu odnalezienia w Kościele prostoty, a w religii najwyższej czystości i godności. Oceniając stan intelektualny duchowieństwa śląskiego stwierdzał, że jego niski poziom wynikał z wadliwej struktury zarówno wychowawczej, jak i dydaktycznej wrocławskiego alumnatu. Jego urządzenie pozostawiało też wiele do życzenia. Celem podniesienia poziomu intelektualnego duchowieństwa postulował zachęcanie kapłanów do pisania prac naukowych, organizowanie bibliotek dekanalnych oraz omawianie naukowych tematów podczas duszpasterskich konferencji. Wiele braków dostrzegął w nadawaniu kościelnych beneficjów, które, jego zdaniem, otrzymywali kapłani nie ze względu na zasługi, lecz na przychylność i zyczliwość nadającego patrona. Ponadto z wielką gwałtownością wypowiedział się przeciw prawu celibatu duchowieństwa, uznając je za najbardziej hańbiące stan duchowny oraz uważając, że zniesienie tego prawa usunie niebezpieczeństwo hołdowania własnej lubieżności. Uważał, że prawo celibatu, które pozba-

³⁸ J. GOTTSCHALK, *Die katholische Kirche in Schlesien während der Aufklärung; Forschungsaufgaben*, ASKG 30 (1972), s. 113.

³⁹ *Tamże*, s. 115.

⁴⁰ HOFFMANN, *Anton Theiner*, s. 107.

⁴¹ K. ZINKE, *Zustände und Strömungen in der katholischen Kirchengeschichtsschreibung des Aufklärungszeitalters im deutschen Sprachgebiet*, Breslau 1933, s. 131.

⁴² HOFFMANN, *Anton Theiner*, s. 107.

⁴³ URBAN, *dz. cyt.*, s. 114.

wiało duchowieństwo domowej radości, pogody ducha i wesela, stało się powodem przynależności katolickich księży do masonerii i tym samym przyczyniało się do szukania namiastki rodzinnego szczęścia w jej strukturach⁴⁴

Celem podniesienia poziomu religijno-moralnego wiernych postulował wydanie nowego katechizmu, który mógłby służyć do nabożeństw, oraz czyniłby modlitwę przyjemną i przystępną. Bowiem dotychczasowy katechizm żagański, który zawierał dużo definicji i ograniczał się do pamięciowego sposobu nauczania, był najlepszym środkiem do uczynienia religii obrzydliwą⁴⁵

Niejedne z tych propozycji były już w niektórych parafiach częściowo realizowane, a także znalazły swe uzasadnienie, które zostało przedstawione przez dziekana katedry Jana SCHOEPE w jednym z pism diecezjalnych⁴⁶.

Dzieło Antoniego Theinera *Die Katholische Kirche Schlesiens, dargestellt von einem katholischen Geistlichen* zyskało wielki popyt i w ciągu kilku tygodni rozszło się w całości. Drugie jego wydanie, poszerzone, ukazało się w 1827 r., jednakże pod zmienionym tytułem: *Die katholische Kirche besonders in Schlesien, in ihren Gebrechen dargestellt von einem katholischen Geistlichen*. Składało się ono z przedmowy, która broniła anonimowości autora i prawa państwa do reformowania Kościoła. W istocie rzeczy stanowiła ona wstęp do dzieła o celibacie, którą wydali wspólnie bracia Theinerowie w 1828 r.⁴⁷

W 1830 r. ukazała się w Altenburgu druga część książki *Die Katholische Kirche Schlesiens*, która szeroko omawiała reformatorskie dążenia w Kościele katolickim na Śląsku w XIX w. W siedemnastu paragrafach autor zarysował konstytucję niemieckiego Kościoła katolickiego, ogłaszając niezależność od papieżstwa dotychczasowego rzymskokatolickiego Kościoła w Niemczech. Władzy państwowej oddawał zwierzchnictwo nad Kościołem niemieckim, a dotychczasowe prawo kanoniczne miało być zastąpione nowym prawem, co niosło za sobą konsekwencje rewizji uchwał Soboru Trydenckiego. Autor przyzywał na wprowadzenie do nabożeństw języka niemieckiego oraz udzielania Komunii pod dwoma postaciami, a znosił prawo celibatu i zezwalał na małżeństwa duchownych. Wszystkie te założenia usiłował ogłosić w późniejszym okresie Jan RONGE, który stanął na czele niemieckiego Kościoła katolickiego⁴⁸

Zestawienie żądań zawartych w dwóch częściach dzieła wskazywało na różnych autorów, o czym wszyscy byli przeświadczeni. Jediną cechą łączącą obie książki

⁴⁴ *Tamże*, s. 119.

⁴⁵ HOFFMANN, *Anton Theiner*, s. 108.

⁴⁶ K. ENGELBERT, *Beitrag zur Biographie des Fürstbischofs Heinrich Förster*, ASKG 8 (1950), s. 157.

⁴⁷ HOFFMANN, *Anton Theiner*, s. 109.

⁴⁸ *Tamże*, s. 110–111.

była chęć zreformowania Kościoła katolickiego. Zatem Antoni Theiner nie był uznany jako autor tego również anonimowego dzieła, lecz prawdopodobnie udzielił na nie swoją zgodę⁴⁹

Po wydaniu wraz z młodszym bratem, Augustynem, dwutomowego dzieła *Die Einführung, der erzwungenen Ehelosigkeit bei den christlichen Geistlichen und ihre Folgen* sam Antoni Theiner stał się dla biskupa wrocławskiego niemiłe widzianym wykładowcą, zwłaszcza po tym, jak jego pierwszym dziełem zainteresował się nuncjusz apostolski w Wiedniu, Piotr OSTINI, który przekazał stosowną notę do Stolicy Apostolskiej⁵⁰. Na żądanie biskupa Emanuela von Schimonsky'ego Departament ds. Kultu i Publicznego Wychowania zabronił Antoniemu Theinerowi wykładów z prawa kanonicznego i teologii pastoralnej, pozostawiając mu jedynie prawo wykładania egzegezy biblijnej. Ten stan trwał do 1830 r., kiedy to sam Antoni Theiner zrezygnował z działalności akademickiej, pozostając proboszczem w Pełcznicy⁵¹

Wystąpienia Antoniego Theinera przyczyniły się do powstania ruchu neologicznego. Ruch ten zawierał w swoich założeniach podstawowe postulaty reformy Kościoła, które skierowane zostały pod adresem biskupa wrocławskiego. Na początku grudnia 1826 r. jedenastu śląskich proboszczów pod przewodnictwem ks. Józefa NEUKIRCHA z Sokołowca wystosowało do biskupa wrocławskiego Emanuela von Schimonsky'ego pismo z żądaniem przeprowadzenia liturgicznej reformy⁵². Petycja śląskich kapłanów zawierała potrzebę wydania diecezjalnego śpiewnika, wprowadzenia do liturgii języka niemieckiego, reformy mszału i rytuału⁵³. Pismo tej samej treści zostało przesłane do króla, aby on raczył uwolnić Kościół od nadużyć, które w swoim dziele opisał Antoni Theiner⁵⁴. Oprócz jedenastu kapłanów podpisało je jeszcze czterech laików. Zanim biskup zdołał odpowiedzieć na pismo neologów, ukazało się ono w Hannoverze drukiem pod tytułem *Erster Sieg des Lichtes über die Finsternis in der katholischen Kirche Schlesiens. Ein interessantes Aktenstück*. Publikacja ta nie była podpisana przez sygnatariuszy, lecz przez samego Antoniego Theinera⁵⁵. Sygnatariusze tych pism poinformowali równocześnie, że w swoich parafiach wprowadzili już niektóre zmiany, oczekując na ich zatwierdzenie przez zwierzchnie władze kościelne.

⁴⁹ BENDEL, *dz. cyt.*, s. 197.

⁵⁰ J. OVERATH, *Fakultät und Nuntiatur. Quellen zur Geschichte der katholischtheologischen Fakultät in Breslau in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts aus dem Wiener Nuntiaturarchiv*, ASKG 38 (1980), s. 100.

⁵¹ HOFFMANN, *Theiner Johann Anton*, kol. 15.

⁵² W. LEESCH, *Die Geschichte des Deutschkatholizismus in Schlesien (1844–1852) unter besonderer Berücksichtigung seiner politischen Haltung*, Breslau 1938, s. 7; A. MŁOTEK, *Ks. Szymon Sobiech (1749–1832) — moralista śląski*, RTSO 9 (1981), s. 251.

⁵³ GOTTSCHALK, *art. cyt.*, s. 115.

⁵⁴ BENDEL, *dz. cyt.*, s. 200.

⁵⁵ GOTTSCHALK, *art. cyt.*, s. 115.

Biskup wrocławski, Emanuel von Schimonsky, zanim podał pisemną odpowiedź na pismo kapłanów śląskich, zażądał od członków Generalnego Wikariatu ekspertyzy na temat postulatów neologów zawartych w ich piśmie z dnia 2 grudnia 1826 r.

Przedstawiciele Generalnego Wikariatu, wypowiadając się na postulaty neologów stwierdzili, że autorzy pisma, ulegając tezom dzieła Antoniego Theinera, znaleźli się pod wpływem idei oświeceniowych i swoim pismem przyczynili się do wywołania skandalu na całe Niemcy. Tym samym przysporzyli diecezji wrocławskiej niemałych kłopotów. Celem zapobieżenia ich dalszym złym wpływom postulowano utworzenie komisji, która zajęłaby się reformą rytuału, opracowaniem nowego katechizmu i śpiewnika diecezjalnego oraz nadaniem nowego porządku alumnatowi⁵⁶. W kwestii wprowadzenia do liturgii języka ojczystego stwierdzono, że sprawa nie nadaje się do publicznej dyskusji i stałaby się nieszczęściem rozrywającym jedność Kościoła⁵⁷. Wikariusz generalny Ludwik MONTMARIN proponował stosowne ukaranie kapłanów, którzy podpisali petycję skierowaną do biskupa. Wniósł on o odebranie Alojzemu GILGE, dziekanowi i proboszczowi w Warcie Bolesławieckiej, urzędu dziekańskiego, a pozostałym wnioskodawcom udzielenia nagany i kontrolowania sprawowanych przez nich liturgicznych obrzędów⁵⁸. Natomiast Marcin Pełka zalecał wydalenie Antoniego Theinera z Wrocławia.

Ekspertyza dokonana przez członków Generalnego Wikariatu pozwoliła biskupowi na zapoznanie się z aktualnym stanem diecezji wrocławskiej oraz wydanie specjalnego pisma okólnego skierowanego do kapłanów, którego opracowaniem zajął się kanonik Jan Schoepe. W piśmie okólnym biskup ubolewał nad brakiem szacunku dla zwierzchności kościelnej, czego powodem stało się wcześniejsze wydrukowanie pisma neologów. Ponadto wyrażał zgodę na udoskonalenie rytuału, zabraniając dokonywania samodzielnych w nim zmian. Równocześnie informował, że od dłuższego czasu trwały prace nad opracowaniem nowego śpiewnika diecezjalnego. Karciał natomiast autorów pisma, przywołując ich do porządku karami kościelnymi.

Biskup Emanuel von Schimonsky wezwał księży: Józefa Neukircha, Alojzego Gilge, Franciszka Pohla i Józefa Haasa, głównych inicjatorów petycji skierowanej do biskupa, do odwołania swoich reformatorskich dążeń i wyraźnego opowiedzenia się za obowiązującymi liturgicznymi normami kościelnymi, a także do wyjaśnienia swego stosunku do neologizmu. W związku z tym neologowie skierowali do biskupa nowe pismo, wyrażając w nim opinię, że ich wcześniejsza petycja wyphywała z chwili czasu, a ostry osąd biskupa napelnił ich bólem⁵⁹. Sami zaś szukali poparcia

⁵⁶ URBAN, *dz. cyt.*, s. 122–123.

⁵⁷ NEGWER, *dz. cyt.*, s. 44–45.

⁵⁸ *Tamże*, s. 44.

⁵⁹ URBAN, *dz. cyt.*, s. 126.

u władz państwowych. Dlatego też biskup postanowił odebrać Alojzemu Gilge urząd dziekański, a Franciszka Pohla pozbawić obowiązków aktuarusza.

Stanowisko króla FRYDERYKA WILHELMA III, odzegnujące się od dążeń śląskich neologów, stało się powodem uznania przez nich zwierzchności swego biskupa oraz nakazów Soboru Trydenckiego⁶⁰. W ostateczności neologiczni proboszczowie zostali przez biskupa Emanuela von Schimonsky'ego przywróceniu do łask, otrzymując polecenie przestrzegania kościelnych przepisów oraz zwalczania błędnych nauk i przeszkód stanowiących zagrożenie dla jedności Kościoła. Tym samym Alojzy Gilge oraz Franciszek Pohl powrócili na swe dawne urzędy⁶¹. Natomiast Józef Neukirch rozwinął owocną działalność duszpasterską jako proboszcz w Legnicy, a następnie w kapitule katedralnej i administracji diecezjalnej, na końcu zaś jako proboszcz katedry i wikariusz generalny⁶².

Antoni Theiner, który był duchowym przywódcą ruchu neologicznego w dalszym ciągu odgrywał w nim znaczącą rolę. Dla niemieckich katolików odprawiał Msze św. i nabożeństwa w nowym duchu. W myśl zasad neologicznej liturgii odprawiał Msze św. we Wrocławiu, Bolesławcu i Świdnicy Śląskiej. W niektórych fragmentach liturgii używał języka niemieckiego.

Biskup Emanuel von Schimonsky, pragnąc definitywnie zniweczyć wpływy oświecenia w swojej diecezji, a przez to wykluczyć ruch neologiczny z życia Kościoła, zwrócił się do ministra Karola Altensteina z prośbą o wydalenie Antoniego Theinera z Wrocławia. Minister nie zajął zdecydowanego stanowiska w tej sprawie, lecz udzielił odpowiednich poruczeń nadprezydentowi Teodorowi MERCKLOWI, by ten nie dopuszczał do zmian w katolickich nabożeństwach i nie usuwał z liturgii języka łacińskiego bez pozwolenia biskupa⁶³.

We wrześniu 1845 r. Antoni Theiner publicznie oświadczył swoje odejście z Kościoła rzymskokatolickiego⁶⁴. W tym samym roku ks. Melchior kard. DIEPENBROCK wykluczył go ze wspólnoty wiernych świętego Kościoła, ogłaszając jego ekskomunikę we wszystkich kościołach diecezji wrocławskiej⁶⁵.

Antoni Theiner zmarł we Wrocławiu w 1860 r., jako członek kościoła ewangelickiego, do którego przeszedł w 1855 r.⁶⁶ Była to jedna z najbardziej tragicznych postaci Kościoła śląskiego, podobna w pewnej mierze do ordynariusza wrocławskiego, Leopolda hr. Sedlnitzky'ego.

⁶⁰ AAW, *Fürstbischof Emanuel von Schimonsky 1828. Verzeihung für die Pfarrer Neukirch, Gilge, Haas und Pohl, die sich an den neologischen Forderungen beteiligt hatten*, sygn. I A 18 t.

⁶¹ URBAN, *dz. cyt.*, s. 131.

⁶² NEGWER, *dz. cyt.*, s. 46.

⁶³ URBAN, *dz. cyt.*, 128.

⁶⁴ HOFFMANN, *Anton Theiner*, s. 251.

⁶⁵ TENZE, *Theiner Johann Anton*, kol. 15.

⁶⁶ MARSCHALL, *dz. cyt.*, s. 125.

**Die Katholisch-Theologische Fakultät der Universität Breslau
und die Haltung von Anton Theiner als Anführer der schlesischen Neologen**
Zusammenfassung

Charakteristisch für die ersten Jahre des Bestehens des Theologischen Fakultäts am der verstaatlichen Breslauer Universität war der schwere Anfang. Auf der Ebene der intellektuellen Erlebnisse, war diese Zeit überwiegend mit den Ideen und Nonnen der Aufklärung gekennzeichnet. Eine wesentliche Rolle bei der Verbreitung dieser Ideen spielten die Universitätsproffesoren u.a. Antoni Theiner, der mit voller Kraft auf die Reformation der Kirche bestand. Sein Werk *Die Katholische Kirche Schlesiens, dargestellt von einem katholischen Geistlichen*, das die Hauptgedanken der Reformation beinhaltet, machte den Anfag der neologischen Bewegung in Schlesien, und weckte einen starken Widerhall in ganz Deutschland. A. Theiner war ein unbestrittener Führer dieser Bewegung.

Wegen seiner Auftritte wurde er vom Dienst an der Universität suspendiert, und 1845 gab er sein Austreten aus der römisch-katholischen Kirche bekannt. Die Folge war daß er vom Kardinal Melchior Diepenbrock exkommuniziert wurde. Damit wurde er eine der tragischen Gestallen in der Geschichte der Kirche in Schlesien.

Tł. Agnieszka Moras